

Із „Фантазий реаліста“,

Лінкея (проф. Й. Поппера).)*

1. Тамерлян і Гафіс.

Тамерлян здобув Фарс і відпочивав. Та ось прийшов один із його дорадників.

— Великий хане, ти справедливо вважаєш себе найбільшим; але тут живе годжа Могамед Шемс-еддін, на прозвище Гафіс, простий собі поет, і сей уважає себе більшим від тебе; бо в одній із своїх поезій мовить:

Як би гарний шіраський хлопчина,
Взяв у руку серденько моє,
Я-б за одну його бородавку
Самарканд і Бухару віддав.

— Покличте сюди Гафіса!

— Я здобув блискучим мечем найбільшу часть світа і покоров тисячі країв на те тільки, щоб звеличити понад усі иньші міста Самарканд і Бухару, обі столиці моєї вітчизни, а ти смієш віддавати їх за бородавку свого любчика?

*) Phantasien eines Realisten von Lynkeus, Dresden und Leipzig. Під таким заголовком вийшла в осени 1900 року книжка, яку сміло можна назвати одною з найвизначніших появ німецької літератури того року. При дивно простім, яснім та лаконічним стилі книжка визначається великим багатством образів, глибиною та шириною філософічного погляду і тою внутрішньою гармонією, яка так рідко зустрічається в новочасній літературі. Подаємо з сеї книжки в перекладі декілька образків, жалкуючи хиба, що не можемо подати саме найкращих і найцікавіших. — *І. Ф.*

— Пане світа, глянь лише на того, хто віддає, і ти зараз пробачиш йому.

— Се було вірне слово, Гафісе! Зажди і скажи мені ще ось що: По чім пізнати правливого поета? Сарурі, мій дворянин, твердить, що він поет, бо вмів оповісти мені віршами про мої діла. Я не хотів би зробити йому кривди; що думаєш ти про се?

— Великий хане, чи хтось поет, се можна пізнати тільки в його поезії, так як розум чоловіка в його лиця; більше годі що сказати про се.

— Але-ж Суді написав велику кригу про правила, яких ви поети повинні держати ся? Ти сьмієш ся?

— Се лиш хлопцям на пострах!

— Коли-б мої надворні поети і вчені почули тебе, з тобою було-б погано. А все таки ти, здаєть ся, розумієш се діло ліпше від них. А тепер скажи мені ще одно: по чім пізнати, чи хтось вірний мені, чи ні?

— Вельможний пане, твій слуга стоїть перед тобою в найбільшій невідомости. Давно забута думка виринаючи нараз у душі, один позирк жінки, один подув вітру — може твого приятеля зробити байдужим, байдужого ворогом, ба навіть приятеля ворогом. Оттим то скажу тобі лиш се: вірь і будь обережний!

— Гафісе, ти не тільки поет, але також досвідний і мудрий муж. Жадай від мене, чого хочеш, я рад сповнити се тобі.

— Пусти мене, пане, і дай мені, як кажуть люде, займати ся своїм дармованєм.

— Ласкаво вволяю твою волю.

2. Битва в думках.

Два чоловіки йшли гостинцем.

Усе мовчки.

Їх кроки були широкі і сильні, вони розтирали пісок під своїми ногами.

Се були два брати; вони йшли ділити ся спадщиною.

І кождий пильнував, щоб другий ані на цаль не випередив його і щоб сам він ані на цаль не лишив ся по заду.

Вони йшли прудко, простягаючи ноги; і все мовчки.

3. Старе й нове сьвітло.

Було вже дуже пізно в ночі, коли один старий чоловік вертаючи з гостини наблизився до дверей свого дому. На вулицях було зовсім тихо і тільки декуди з вікон блимало ще сьвітло; майже все спало. Старий виняв тремтючою рукою ключ із кишені і тішачись близьким спочинком і сном устроїв його в замок, обернувшись уважно і почав звільня відчиняти двері.

В тій хвилі надсунула з горішнього кінця вулиці криклива купа хлопців, а кождий держав у руці надзвичайно ярко блискуче сьвітло настромлене на довгій жердці.

Гукаючи та викрикаючи бігали вони безладно один довкола одного, поглядали при тім раз-за-разом на свої блискучі сьвітла і кричали пенастанно: „Ось вам нове сьвітло! Нове сьвітло! Ми роздобули нове сьвітло“. Потім бігали довкола вуличної лампи, що супроти яєних сьвітел горіла якось мляво, піднимали мов на наругу свої сьвітла аж до неї, а потім бігали по вулиці мов одурівши.

Старему зробилося дуже маркітно.

— Чи бачив хто таких грубіянів! — воркотів він сам собі. — Серед тихої ночі такий галас, що будить сонних і пуджає спокійних; і по що?... Доси жили ми при старім сьвітлі, і нічого собі; по що нараз нове? І яке воно ярке! — При тім він заслонив собі очі долонею. — Аж очі болять від него!

— Гей ви, урвители! — крикнув він до хлопців, — а не будете ви тихо? Чи тепер час галасувати по вулицях? Чи ви показалися?

— Але поглянь же, старий, — кликнув йому один хлопець і підбігши зі своїм сьвітлом зовсім близько до лампи наставив його обік неї для порівняння, — що скажеш про нове сьвітло?

— Геть мені з очей, безсоромні гульвіси! — крикнув старий. — Не махайте мені поперед очі своїми крикливими сьвітилами, бо мене очі болять. Геть відси, пустяки!

І він погрозив хлопцям піднесеною паличкою.

— Іди спати, старе сьвітло! — закричали на него хлопці і пробігаючи поуз него в найшвидшім гальоні махали своїми сьвітилами, вививали ними млинком і гукаючи та викрикаючи повалили на найближшу вулицю.

— Зличіла молодіж!... У тих людей нема вдячності... Скромність пропала зо сьвіта! — мовив старий стаючи край дверей

і позираючи в слід за буйними хлопцями, що вже зникли на розі вулиці. — А я піду до своєї тихої хати і ляжу спочивати.

І він увійшов до сіней, замкнув двері, витягнув ключ і воркотячи почав з трудом піднимати ся горі сходами.

4. Гафіс у шинку.

Одного дня, коли Гафіс сидів у винарні, війшов якийсь чужий подорожний, сів на килимку і попросив холодного напою.

Гафіс оглядав зразу гостя дуже уважно, потім розпочав із ним розмову і довго розмовляв із ним про його пригоди і бажання.

При тім чужинець оповідав таке, що звичайно оповідають тисячі людей, бо його пригоди були зовсім буденні; при тім був се чоловік зовсім невчений і на Гафісові питання давав усе дуже глупі відповіді.

Та про те велів Гафіс подавати йому найліпші вина і найліпші страви, а потім, коли гість рушав далі, попрощав ся з ним, немов би прожив із ним усю молодість. Хозяїн шинку запитав його: — І що ти, Гафісе, знайшов таке в тім подорожнім?

— Чи не пригадуєш собі Абу Гаруна? — запитав Гафіс, а коли хозяїн відповів, що ні, мовив далі: — Абу Гарун був одним із моїх найвірнійших приятелів. Кілька літ тому він розстав ся зо мною і пустив ся на мандрівку по світі і від тоді я не маю про него звістки. Не знаю, де він тепер, не знаю, чи добре йому ведеть ся. Ну, отсей чужинець такий подібний до Абу Гаруна, що в першій хвилі я подумав, що се він сам. Правда, розуму і вчености у сего мандрівця нема, а у Абу Гаруна їх дуже багато. Та хоч і як засмутила мене неприсутність могого приятеля при виді сего чужинця, то все таки сам вид його зверхньої подібности був мені великою потіхою. Сам вид подоби Абу Гарунової був для мене таким щастєм, що в подяку за се я велів сему чужинцеві подати страви і напою.

5. Поет Абу Гарун оповідає про Гафісову смерть.

Халіф мовив до Абу Гаруна:

— Отсе ми чули прегарні Гафісові пісні і вони розрадували наші душі. А тепер оповідж нам, як зблідли його цукрові уста.

Адже-ж ти був приятелем сего божого чоловіка і стояв при його смертній постелі.

І тут похилили ся всі двораки, а навіть танечниці і співачки заслухались на Абу Гарунові слова, а сей почав ось як :

— Коли Гафіс лежав на смертній постелі, то ми, його приятелі, стояли довкола його ліжка і з болю ледви могли встоятись. Було нас може двадцять чоловіка, старших і молодших; наймолодший його приятель — і не найгірший — мав ледво дванадцять літ.

Коли отак я бачив Гафіса на постелі і велике число його приятелів довкола него, пригадало ся мені нараз те, що сей великий муж сказав мені, коли ще ми молоді й здорові сиділи раз у винарні. „Слухай, — мовив він, — деякі люде говорять, що не можна мати більше правдивих приятелів, як одного. Не вірь сим словам! Ті люде не розуміють значіння правдивої приязни. Приязнь не така тісна, як любов, що віддає себе одному чоловікови, а всіх иньших і цілий сьвіт має за байдуже. Вір Гафісови, він знає любов не згірш усякого иньшого, а приязнь ліпше, ніж усякий иньший. Ми приятелі зносимо взаємно свої блуди і тішимо ся своїми добрими прикметами; свої дрібні суперечки ми забуваємо, а пригадуємо собі свої спільні втіхи; ми запомагаємо і боронимо один одного і розкошуємо у щасливім огляданю веселощів життя, любовощів жінок і краси поезії. Нас може бути стілько, як зізд на небі, і ніхто з нас при тім не стратив би нічого“.

Сі слова воскресли в моїй памяті, і тут я знов зирнув на Гафіса. Він був уже такий ослаблений, що не міг говорити, але підвів крихітку голову і пильно-пильно оглядав своїх приятелів одного за одним. Що кождий із нас промовляв до него в тій хвилі не порушивши навіть устами, се, володарю вірних, позволь мені промовчати; десять тисяч слів не висловило-б сего. Оглянувши нас усіх він хвилю лежав тихо і глядів просто перед себе, а потім у його очах показали ся сльози і він почав плакати і хлипати як дитина. Ми не могли витримати, позакривали очі долонями, а сльози лили ся по наших щоках. Коли-ж ми повідіймали руки від очей і глянули на Гафіса, він уже війшов був у рай Всемогучого.

Се оповіданє Абу Гарунове так зворушило халіфа і дворян і навіть танечниць і співачок, що вони мало не помліли. По хвилі король підняв ся зі свого трону і кликнув :

— Тісно мені, що маю владу над вами. Невольники й невольниці, хто з вас хоче бути вільним, тому даю волю!

Але ніхто не захотів покинути його.

6. Смерть Абу Гаруна.

Абу Гарун звик був говорити: від чоловіка, що любить чужих жінок, не приймай запросин на обід, бо ніколи не можеш знати, чи ти йому не на заваді.

От якось Абдаллах, дуже поважний і багатий купець, що недавно прибув у те місто, почув про сю примівку Абу Гарунову. Він післав до него післанця і велів просити його до свого помешкання, бо має порадитись у него в дуже важній справі, а судячи по тій примівці, яку він чув, мусить уважати його дуже мудрим чоловіком.

Абу Гарун прийняв Абдаллахові запросини; а коли оба з'їли коштовний обід і почали пити, мовив купець:

— Доси я не мав того щастя товаришувати з вами. Але поети і мудреці такі як ви — самою природою сотворені на дорадників усіх людей. От тим то я маю таке довіре втаємничити вас у свої найважливіші справи і просити вашої поради, немов би ви були моїм приятелем від молодости.

Абу Гарун запитав, що се за справа така, і Абдаллах мовив далі:

— Отсе вісім день тому, як я прибув сюди, щоб накупити товарів для мого рідного міста. Одного вечера, коли я скінчив свої діла і йшов вулицею, здибав я жінку таку гарну, що мало не зійшов з розуму. Я пішов за нею, намовив її, та вчора, зазнавши вже кілька разів приємності її товариства, я довідався від неї, що вона замужна. Зараз я пригадав собі вашу примівку і велів просити вас до себе, і отсе запитую вас: чи могли-б ви кинути каменем на любовника такої гарної, замужної жінки, коли-б він наставляв на житє її мужа?

Абу Гарун відповів:

— Каменем на него не кину, бо його попирає пристрасть, але кожного я остеріг би, щоб не попадав ся йому в руки.

Тоді Абдаллах живо схопив ся зі свого сидження і мовив з наругою:

— В такім разі, їй Богу, ви ліпше-б були зробили, як би не були йшли сюди. Бо знайте: жінка, яку я кохаю, се ваша жінка, а вино, яке я дав вам пити з отсеї фляшки, було затроєне!

7. Приятельки.

Одна гарна пані попала в невилічиму недугу і по довгій хворобі чула, що надходить її кінець.

Вона веліла покликати своїх приятельок, щоб попрощати ся з ними. Ось вони всі позасідали довкола її ліжка, але — недужа, хоч при повній свідомості, не могла пізнати ані одної з них!

Адже-ж ціле життя вона ніколи не заглядала своїм приятелькам у лице, але спустивши зір у низ усе тільки придивляла ся їх сукням і осуджувала їх убори. Тож тепер, коли пані, сидячи коло її ліжка, обертали ся до неї лице в лице, не могла бідвенька похопити ся і перемішувала одну з одною.

8. Година ськону.

В шпиталевій залі сидів молодий лікар покликаний до нічної служби, бо декілька хорих було близьких смерті.

Було вже пізно в ночі; тільки де-де горіли лампки і скупо освітлювали широку і високу шпиталеву залю, що, бачилось, простягала ся в безконечну темряву. Дозорчині сиділи на кріслах на пів дрімаючи; дехто з хорих на ліжках перевертав ся то на сей бік, то на той; від часу до часу чути було оханє та стогнанє, потім знов залягала тиша, і таким способом у тій домівці посувала ся ніч звільна далі й далі.

Лікар не сьмів спати; він опер ся ліктем о маленький столик, підпер голову правою долонею і блудив очима по довгим ряді ліжок. Не вважаючи на отупінє наслідком привички і щоденного пробування в залах він сьогодні, перший раз відбуваючи нічну службу, дав себе опанувати важкому, понурому настроєви.

— Ось тут — думав він — бачу головну частину горя людськості. Там по вулиці люди ходять і їздять у всіх напрямх, куди кому треба, і не думають про те — не мають коли думати — що дієть ся тут, що й на них прийде черга... Чую, як віз заїжджає перед браму шпиталю; дзвонять, відчиняють, глухо гуркочучи віз в'їжджає на подвірє. Що стало ся тому бідоласі, якого власне

тепер привезли сюди?... Чи сей вид ось тут не гірший, як вид кладовища? Там біль не має вже ніякої подоби; тут у него тисяча лиць, і яких страшних! Які гримаси! Скільки Медузиних голов вишкваряєть ся до тебе! Одна страшнійша від другої!

Один із безвихідно хорих заворушив ся. Лікарь схопив ся швидко і підійшов до него на пальцях; хорий пробубонів скільки незрозумілих слів і затих знов.

Якийсь час потім підняв ся його сусід, на якого також страчено вже надію, підвів троха голову, повернув її звільна сюди й туди, немов шукаючи когось, пробелькотів щось мов крізь сон і знов упав на подушку. Лікарь вернув ся до свого стола, встав знов і зупинив ся потім насеред залі, не зводячи очей із обох безнадійно хорих. Знов ворухнув ся перший і зітхнув глибоко, почав буркотіти, немов лагодив ся говорити щось; лікарь підійшов до него і запитав:

— Чого зітхаєте так дуже?

— Я нещасний! — відповів хорий уриваними словами. — Адже-ж мій кінець близько!

А помовчавши додав:

— Та ні, не того я зітхаю.

— Болить вас що? Чого вам хибує? Може могу зробити вам пільгу?

— Так, мене болить дуже; але ви і вся ваша штука не в силі допомогти мені! І знаєте, чого я зітхаю?...

Потім поворушив ся хорий сюди й туди, і говорив далі:

— Бо мені... бо мені все говорили і все клептіли: „Жий так, щоб усе готов був умирати...“ і я, нещасний... послухав сего!

Лікарь витріщив очі і не міг прийти до себе з дива.

— Чого-ж вам треба тепер? Успокойте ся і старайте ся заснути! — промовив він стиха до хорого і погладив мов утихомирюючи його покривало.

— А ось тепер я лежу тут — говорив далі хорий — і за кілька годин буде по всьому! Хто віддасть мені всі радощі, яких я позбавив себе? Хто всі нагоди до щастя, які я лишив невизисканими? — І він почав голосно плакати. — Що я тепер? Чим був я все своє жите? Нерозумнійшим від звіря, глупійшим від каменя. Горе мені, по що я народив на сьвіт? По що жив я на сьвіті? По що я постарів ся? По що я мучив ся і чим турбував ся?

Плачучи і стогнучи понав він назад у своє попереднє отупінє, воркотїв іще якийсь час незрозумілі слова і, бачилось, зачав у сон. І знов залягла тиша в залі. По хвилі підняв ся його сусід на своїм ліжку.

— Горе! Горе! — крикнув він у найбільшій переляку і випручав руки немов боронячись перед чимось.

— Що таке? Що вам таке? — скрикнув лікар, підбігаючи що духу.

— Горе мені бідному грішникови! — відповів хорий. — Все жите своє бігав я за всякими розривками і ніколи не думав про кінець. Що буде зо мною по смерті?... Усе я тільки заживав роскоші, про вічність не думав ніколи!... Коли буде по мні, думав я, то й усьому буде кінець; я їв і пив і кохав і насисав ся всіх радощів життя не дбаючи, що прийде потому. А тепер воно надходить — тепер наближаєть ся! Ратуйте мене! Поможіть мені!

І при тім він заверещав так страшно, що всі хорі попростидали ся і повставали на своїх ліжках.

Лікар покропив його холодною водою, дав йому понюхати опту, і зараз потім зробило ся в залі знов тихо. Над раном оба ті хорі померли. А молодого лікаря зворушила ся ніч до глибини душі. Він ледво міг діждати ся, поки над раном прийшов його зверхник. Сей, старий, мудрий лікар і яко такий — чоловік з немалим характером, був для всіх у домі, для хорих і для лікарів, як батько, з яким усі про все могли говорити отверто і засягати поради.

— Як вам здаєть ся? — запитав його молодий лікар. — По мойому обі сї сцени страшенні. Та суперечність не дає мені спокою. Жадному з тих обох не вмів я відповісти, бо кождий із них може мати рацію. А в такім разі нас людей по просту береть ся розпука.

Старий лікар відповів:

— Ви занадто трагічно приймаєте ті суперечности, бо й загалом занадто трагічно приймаєте цілу ту сцену. Останні хвилі не значать більше, але певно далеко менше, ніж які небудь иньші хвилі в нашім істнованю. Навіть конанє серед мук не таке болюче, як багато иньших болючих хвиль у житю. Адже-ж ся хвиля, се тільки гола гранична точка, кінцевий пунктик — і нічого більше! Стережіть ся підсுவати їй висше значінє, вмовляти в неї само-

вільну метафізику! Ціле життя — ось що важне, його нехай кождий уладить собі так, як йому найліпше до вподоби. Ми живемо для життя, а зовсім не для години скону.

9. Від чого посивів Ляо-цзе.

Лугами попад Синьою рікою йшов молодий Ляо-цзе, ведучи за руку хлопчика Чуанг-цзе. Хлопчик утішався зеленими листочками і різнобарвними квітками і мовив до Ляо-цзе:

— Коли земля вже зверху така прегарна, то яка-ж вона мусить бути в середині!

Тоді Ляо-цзе копнув ногою чорну скибу: — Ось поглянь у середину!

Хлопець заплакав, а молодий учений мовив до него:

— Коли будеш мати більше знання, не будеш дивувати ся тому, а коли проживеш більше літ, не буде се смутити тебе.

Коли ото Ляо-цзе в сумерках прийшов до дому і ввійшов до своєї кімнати, сиділа на його кріслі дівчина з таким блискучим лицем, що Ляо-цзе овімілий зупинився при дверех і не міг відвести очей від неї.

Дівчина похилила личко, всміхнулася і мовила:

— Чому не велиш мені з мужеської кімнати йти до західного павільйону? Дівчатам не місце в домівці мудрця; чому не велиш мені йти до західного павільйону?

Ляо-цзе приложив праву руку до серця і поклонився.

— Чому не питаєш мене, що я за одна?

Ляо-цзе махнув рукою на знак, що се йому байдуже.

Тоді вона всміхнулася до него так чарівно, що його проняла найвища розкіш і він скрикнув:

— Всевишній дух Тао проблискує в тебе; через твої очі перепливає могутня струя на світ. Відчини своє нутро і позволь мені пізнати великого Тао.

Дівчина вхопила правою рукою своє лице, здерла нараз із него всміхнену шкіру і держачи її мов чудову маску обік своєї голови промовила:

— Ось поглянь у середину!

Ляо-цзе скрикнув голосно і вся кров застигла в його жилах. Його ліве око бачило блискучу шкіру, принадні обриси і щок

білі як вишневий цвіт; його праве око бачило жили, м'ясні і кроваве м'ясо. Потім дівчина знов притулила свою тіляну маску, так що в розриву не лишилось ані сліду; всміхаючись вона притиснула її знов до себе і її очі блискотіли так як і вперед.

Тоді промовив Ляо-цзе: — По що здерла ти свою шкіру на такі погані фалди?

Але дівчина не відповіла йому, її лице робилося чим раз більше поважним, потім вона підняла ся з крісла; блиск у кімнаті погас і Ляо-цзе стояв сам один у темній темряві; його чорне волосся до останнього волосочка побіліло як сніг на Кіен-Ліні.

10. Що ж ти таке?

Коли в Візантії найстрашніше лютувала боротьба між Синіми і Зеленими, жив там учений, далекий від усяких теологічних і політичних суперечок, виключно зайнятий своїми улюбленими науками: філософією, граматику і правознавством.

Відчужений від людей і заглублений у абстрактні наукові питання він не надіявся ніякої перешкоди, ніякого нападу на свою власність, ніякої небезпеки для свого здоров'я або навіть життя.

Одного дня вибухла знов боротьба партій на вулиці. Розлютована куна Синіх вдерла ся на вулицю, де жив учений, і шукала в кождім домі чи то прихильників, чи противників. Вони вломали ся до його покою. Осяяний високими ідеями і любов'ю до правди він став перед ними.

— Може ти Зелений?

— Ні.

Вони вже були певні, що він їх прихильник.

— Значить, ти Синій?

— Також ні.

— А коли ти ні се ні те, то згинь!

І вони вбили його зараз на місці.

11. Вдячний міхоноша.

Із усіх міхонош на великім базарі в Дамаску найгірше поводи́ло ся молодому парубкови на імя Мустафі.

Не мав він дару звернути на себе увагу, так що купці майже вовсім не бачили його. Він був малий, без бороди, не вмів у від-

повідній хвилі натрутити ся зі своєю послугою, так що роботу він одержував тільки тоді, коли всі інші міхоноші навантажені пакунками вже порозходили ся.

Задля його непоказної постави і незграбности у всякій роботі, до якої брав ся, навіть інші міхоноші так само маловажили його, як і купці. І коли вони, не маючи роботи, звичайно балакали проміж себе про всякі події в Дамаску, про халіфа і його двір, про жінок і свої семейні справи, то при тім ані одним словом не обертали ся до Мустафи, але лишали його самого на боці.

Маленький дохід, що ледво вистарчав на необхідні потреби життя, і поведжене інших міхоношів сплодили таку сумовитість у Мустафиній душі, що він рад був, коли міг вечером покинути своє місце перед базаром і подати ся до дому, щоб там без перепину віддавати ся своєму смуткови.

Він жив у дуже бідної вдови, якої хлопчик ходив іще до школи; отож Мустафа сидів звичайно годинами на невеличкій скринці, де містило ся його вбоге майно, і при тім або глядів недвижно перед себе, або пробував вести з удовою яку коротку розмову, а ніколи бувало й так — і се тішило його найбільше — що хлопчик хоч на кілька коротких хвиль звертав на него свою увагу.

Мустафа був зовсім невчений; от тим то його зацікавлювало найбільше, коли хлопчик робив задачі, і він завсїгди прислухував ся дуже уважно, коли сей пробував читати із шкільної читанки.

Раз сидів міхоноша знов сумний на своїй скринці, коли хлопчик узяв ся за книжку і силкував ся голосно відчитувати з неї поодинокі реченя. Та що він ледво ще вмів слезбездати, то стоїло се йому не малої праці відчитати щось плавно; завсїгди треба було досить довгого часу, заким він здужав виговорити голосно в звязку ціле реченє. Ось і тепер по довгих зусиллях хлопчик нарешті вложив отсе реченє, яке й виголосив потім плавно і голосно:

„Недавно ще було твоє серце пригноблене, а тепер холодний напій оосвіжує твоє пригноблене серце“.

Мустафа, чуючи зразу поодинокі слова, поки хлопчик повторяв їх без наголосу, не звертав на них ніякої уваги; але тепер, коли ціле реченє виступило в цілій своїй красоті, його опанувало якесь незвичайно радісне почутє, якого він доси не зазнав ще в цілім житю.

— Прочитай но ще раз те реченє! — мовив він до хлопчика. Але сей відповів:

— Я вмю вже досить добре читати його, то по що повторювати? Радше вивчу тепер друге реченє.

Міхонша попросив хлопця ще раз, щоб промовив те реченє гарненько, голосно і виразно; а коли хлопець не хотів згодити ся, а Мустафа сам не вмів читати, отже був зданий на його добру волю, то хотів пообіцяти хлопчині якийсь дарунок, коли повторить реченє. Та тут він пригадав собі, що сам ледво має з чого жити, — отже не міг би додержати своєї обіцянки. От тим то він устав зі скриньки, пішов до хлопцевої матери і попросив її, щоб звеліла хлопчикови прочитати голосно те реченє ще раз, бо він хотів би навчити ся його на память, а почувши його всего лиш раз не міг його похопити.

Вдова вволила його волю дуже радо, і хлопець мусів повторити реченє. „Голосно, виразно і дуже помалу!“ — остерігав його швидко Мустафа, і хлопець прочитав іще раз: „Недавно ще було твоє серце пригноблене, а тепер холодний напій осьвіжує твоє пригноблене серце“.

Міхонші зробило ся ще радіснійше ніж уперед, коли у-перве почув був те реченє. В него вступила надія і якась певність, що йому трафить ся щось дуже приємне, хоч він і не знав: чому? і не міг уявити собі: відки? Якийсь час він був так затоплений у тім радіснім почутю, що не завважував зовсім, що діялось довкола него і не чув також, як хлопчик уже мучив ся над новим реченєм. А сей прочитав незабаром гарненько і плавно зі своєї читанки, тішачись, що зліпив нове реченє, хоч і не розуміючи його ані крихітки, голосно і виразно:

„Коли честь чоловіка не запламлена, то гарна кожда одєжа, в яку він одягаєть ся“.

Мустафа прокинувся від сих слів мов зо сну і скочив зворушений зі свого сидження. „Живенько прочитай іще раз!“ — мовив він хлопчині і заглядав у його книжку, немов би таким робом міг ліпше чути або розуміти, і хлопчик прочитав реченє у-друге.

Міхонша сів знов на свою скринку, затулив лице руками і розплакався.

І знов він прокинувся зі своєї слезавої радості, коли хлопчик у гарнім звязку прочитав нове реченє:

„Я йшов дорогою і здибав дівчину, що жувала листки. „Чи се твоя страва?“ запитав я її. „Ні, — відповіла дівчина, — се листки рослини Каат; вони не страва, бо не годують, але роблять серце щасливим“.

Мустафа не міг здержати себе в роскоші; він приступив до хлопчика і вицілував його так сердечно, немов він сам уложив те речення; а коли дитина при тих поцілуях не знала, що таке з нею діється і почала голосно плакати, прийшла затрівожена мати до покою, веліла міхоноші вяснити все, що сталося, і успокоївши хлопчика мовила до Мустафи:

— Що з тобою сьогодні? Яке щастя спіткало тебе? Може який багатий купець обіцяв тобі завтра дати поплатну роботу? Чи може тебе зробили великим везиром?

— Ні, люба господине, — відповів міхоноша, — ніщо таке не сталося, та я й не можу вяснити вам сего. Одно тільки можу сказати: моє серце зробилося щасливим.

Вдова не зрозуміла значіння сих слів і пішла знов до своєї праці на подвір'є; хлопчик вивчивши сим разом усю лекцію, з великою радістю згорнув читанку, а Мустафа сів на свою скринку, потонув у мріях і весь вечір не проговорив ані слова. Усю ніч він не міг заснути і годину за годиною роздумував усе тільки про те, хто властиво зложив ті гарні речення, що справили йому так багато приємности... „В усякім разі се мусить бути дуже дивний і добрий чоловік“, мовив він сам до себе. „Хочу пізнати того, хто заподіяв мені таке велике добродійство; розпитаю, де він живе, відвідаю його і подякую йому, бо так воно годиться“.

А коли рано хлопець ішов до школи, попросив його Мустафа, щоб узяв його з собою, бо він хотів би ще перед шкільною годиною поговорити з його учителем про одно дуже важне діло.

Міхоноша і хлопець прийшли швидко перед учителів дім, а коли хлопець зараз хотів віддалити ся, щоб побігти до своїх товаришів і побавити ся з ними ще перед початком лекції, попросив його Мустафа, щоб уперед іще прочитав йому голосно напис, що виднів ся над учительовими дверима. І хлопчик прочитав ось яку приказку:

„Не збуджуй сонного, бо відбереш йому спокій, а може позбавиш його найщасливішої хвили його життя“.

„Не перебивай задуманому, бо відбираєш йому найліпшу розкіш, а позбавляєш світ його найвишого добра“.

Коли Мустафа почув се, не мав відваги вийти де середини. Хлопчик побіг геть, а міхоноша добру хвилю ходив нерішучо поперед двері. Вже хотів завернути ся, коли се прийшла йому думка: „Як я тепер відійду геть, то ніколи не довідаюсь, хто зложив ті гарні приказки і не зможу подякувати йому, а в таких разі невдячність затроїть мені все життя“. Ся думка додала йому стільки відваги, що він швидко вхопив за клямку і ввійшов до вчительової кімнати.

В ній сидів старий-престарий дідусь з білою по пояс бородою; довкола скрізь по під стінами стояло повно книжок. Дідусь глядів у велику книгу розложену перед ним, зовсім заглублений у читаню, і його очі сяли дивним блиском. Звернув свій зір на Мустафу і запитав:

— Чого хочеш від мене?

— Я Мустафа, міхоноша з великого базару, — відповів сей, — і приходжу сюди, щоб розпитати у вас, хто зложив ті гарні приказки, які я чув учора, бо я дуже хотів би подякувати йому.

І коли Мустафа на дідусеве питанє виголосив йому три речення з хлопчикової читанки, відповів учений:

— Ті приказки справді гарні, а зложив їх Шаманель.

— А де живе той Шаманель?

— Шаманель умер уже шість сот літ тому назад, мир духови його!

Почувши се міхоноша дуже засумував ся і мовив:

— В таких разі я не можу подякувати йому! І се буде гризти мене весь вік, бо щож доброго зробив я Шаманелеви, який причинив мені так багато щастя?

— Шаманель і подібні йому — відповів учений — не жадають ніякої иньшої подяки понад ту, щоб ми втішали ся їх дарами. Правдивий поет ніколи не жадає більше.

— Поет? Поет? — скрикнув Мустафа. — Що се значить поет? Про таких людей я ще не чував ніколи.

Дідусь помовчав хвилю і глядів на малого міхоношу з ласкавою усмішкою, а потім промовив:

— Так як ти, Мустафо, служиш людям розносячи купцям товари по місті і своєю силою і зручністю, яка є у тебе, приносиш користь сьвітови, так служать і поети людям, видумуючи приказки і пишучи книжки, що радують серце читачеве. Радувати

людей своїми писаннями, отсе зручність і покликане поетів. Таким був і Шаманель, і за свої добрі прикмети живе він певно блаженно в раю.

— В такім разі нехай благословить Всемогучий усіх поетів! — скликнув міхоноша. — Бути поетом, се найкраще занятє, яке тільки може вибрати собі чоловік.

— А ти вмієш читати? — запитав тоді вчений.

— Не вмію. Один хлопчик відчитував мені ті приказки зі своєї читанки.

— То стань у мене на службу, будеш мені дуже придатний, — мовив учений. — Будеш держати в порядку мої книжки, будеш подавати мені ті, яких запотребую, і ставити иньші назад на їх місце, бо мені вже се занадто тяжко, бо я старий і слабосилий. А поперед усього я навчу тебе читати й писати, а тоді ти й сам повишукуєш собі найкращі приказки і зможеш повиписувати їх собі і вложити до купи для свого вжитку. Тоді не будеш потребувати хлопця, щоб відчитував тобі, але зможеш усе гарне читати сам і перечитувати, скільки разів тобі сподобається.

12. Знаки сили.

Один король одержавши славу побіду вертав до дому і їхав на чолі армії вулицями своєї столиці. Перед військом вигравала музика огнисті мелодії, великі барабани торохтіли до такту, очі вояків блищали, народ радував ся і йшов обік війська в тім самім такті, в яким грала музика. Навіть королівський кінь не міг оперти ся силі ритму і ступав по землі ногами відповідно до його правил. Се зацікавило короля; він обернув ся і побачив, що вся величезна купа народа йде одним кроком, немов один чоловік. Се здивувало його ще більше і різні думки почали миготіти в його голові. Та ось серед юрби він побачив одного чоловіка, що робив зовсім иньші кроки, ніж усі иньші і все більше та більше лишав ся з заду. Врадувало се короля і він послав свого офіцера, щоб дав знати сему чоловікови, що король ждати-ме на него завтра в палаті. Сей відповів офіцерови:

— Коли такий королівський наказ, то вже-ж мушу прийти. Але я сам не маю до короля ніякої потреби. А коли король має щось сказати мені, то по справедливости повинен би сам відвідати мене.

Найближшого дня сидів король у покою того чоловіка і мовив :

— Я ще ніколи не стрічав чоловіка сильнішого від тебе. Я бачив тебе вчора, як ти не дбаючи про мене, про моє військо і про могутнє слово музики йшов собі своєю дорогою і своєю власною холою, коли тимчасом десятки тисяч бігли за мною як стадо. Я шукаю такого чоловіка. Як зробив ти се?

Чоловік відповів: — Я думав, і думанє дало мені таку силу. Але я ще ніщо супроти иньшого чоловіка, якого я знав. У його душі ані дощ ані погода не робили найменшої зміни, і коли той чоловік глядів на природу, то для него сонце було тільки сонцем, місяць місяцем, мряка мрякою, гора горою; і всі вони не сьміли промовляти нічого до його душі, коли він того не хотів.

— Приведи мені його!

— Він обдав себе високим муром.

Король задумав ся, а по хвиливі мовчанці вчений заговорив далі:

— Але й сей не дійшов іще до найвисшої сили; він не міг іще бути однаково ласкавим для людей без огляду на те, чи вони гарні з лица, чи погані. А се, без помочи жадної хоробливости, осягнув доси тільки один-одніський чоловік.

— Хто се такий? І що стало ся з ним?

-- Ген за пустинею Гобі жив колись Кунґ-фу-цзе. Він давав князям наймудріші ради, але вони не хотіли слухати його; він поривав ся направити, ущасливити людей, але йому закинули, що дбає тільки про власну користь. І Кунґ-фу-цзе постарів ся і вмер у нужді.

Король кинув ся на диван і заплакав.

12. Знак свояцтва.

Один подорожний зайшов до шинку в гірському селі і за їдою та питєм придивляв ся кретинови, з яким декілька присутних селян, мов із забавкою, виробляли найріжніші псоти. Один торгав його, не зраджуючись, то за одно, то за друге вухо, а коли кретин обернув ся і витріщав на него очі, приймав зовсім байдужий і спокійний вираз лица. Иньший затулював йому очі, третій кричав на него і лаяв страшенно, немов на правду дуже розсерджений на него. І на все те глипів дурник так дивно і белькотів такими нелюдськими голосами, що селяне реготали ся не вгаваючи.

Літерат.-Наук. Вістник І.

8

Надививши ся на се добру хвилю і приглянувши ся фізіономії, голові та цілому поведженню кретина, подорожний запитав сам себе, чи справді годить ся таке сотворіне зачислити ще до людського роду? При такім браку розуму і всіх висших дарів культури, при такім тілеснім каліцтві чейже годі буде признати його ще сво-яком людей.

За такими думками подорожний придивляв ся ще хвильку жартам, потім покликав господаря, заплатив свій рахунок і почав не без труду надягати на себе тяжку зимову подорожню шубу. В тій хвилі прибіг живенько кретин — ніким не кликаний — допоміг йому надіти шубу, і коли се стало ся, глянув з таким добродушним усміхом і з такою очевидною радістю з оказаної помочи чужинцеви в очи, що сей в тій одній хвилі забув усе попереднє і не бачив перед собою ані глупого лиця, ані дурацького сьміху, ані дивовижної будови тіла: йому здавало ся, що мало коли в своїм житю він бачив таке блискуче людське лице, таку добродушну, таку рідну його душі людину.

13. Сила хвилі.

Один чоловік, ось уже звиш 60-літній, був усе принципіальним противником подружя. І не те що сам жив нежонатий, але надто так багато думав про сю справу і начитав ся у старих і нових письменників, що міг кождому, хто з ним говорив про женячку або питав у него поради в тій справі, вияснити свої погляди дуже основно. А що про сю тему від найстаршої старовини аж до найновішого часу без кінця говорено і ще й доси говорить ся за і против, а рішучого, загально прийнятого слова не можна було сказати, то сей чоловік через свою начитаність і запал, з яким збирав усі докази одної сторони, здобув собі таку диялектичну перевагу над кождим иньшим, що потрафив його справді звичайно відговорити від женячки — розумієть ся, з виємком дійсно закоханих і тих, що вже наперед у душі мали сильну постанову ожени-ти ся.

Одного разу мав сей старий пан удати ся в подорож до якогось великого, зовсім йому незнайомого міста.

Щоб у як найкоротшім часі поробити як найбільше орудок і як найшвидше вертати знов до дому, наняв там повіз і їздив вулицями раз сюди, раз туди, де власне мав залагодити яке діло,

а їдучи завжди укладав собі плани майбутніх переговорів. Коли прийшлося йому переїздити на північ головної артерії міського руху, через що багато людей мусіло зупинитися, побачив він даму, що також мусіла ждати, поки він проїде; вона власне витала ся з кимось і зробила легенький і незвичайно граціозний рух головою.

Повіз проїжджав зовсім близько неї і старий пан, не можучи побороти вражіння любови всіх рухів її тіла, почув нараз страх, що вся ота поява за хвилину пропаде для него на віки, вихилив ся з отвертого повоза до дами і запросив її, щоб сідала обік него.

Повіз зупинив ся на хвилю. Дама кинула оком на чужинця, відразу розгадала і оцінила його і сіла до повоза зовсім резolutely і в такою поставою, немов усе се натуральнісіньке діло. Пан, чисто оп'янілий від чистоти сеї гарної незнайомої, що видалась йому немов зісланою з самого неба, наговорив їй зараз найвишнійших компліментів, натякнув злегка на свої блискучі маєткові відносини і предложив їй заручитися з ним. Вона радо згодила ся на все і за кілька днів відбув ся їх шлюб.

14. По шлюбі.

Вони побрали ся, а підчас вінчання обміняли ся обручками. Вона вложила йому обручку на його палець. Се було зроблено в одній хвилі і відбуло ся по prostu і гладко. Він вложив їй обручку на її палець, та при тім стало ся щось надзвичайне.

Коли він наблизив ся з обручкою, її вії були ще скромно спущені, а її палець, гарний, кругленький палець, що звільна і делікатно заострював ся, був трошечка скривлений і держав ся мов у м'якій податливості.

Та ось жених наблизив ся з обручкою до кінчика пальця, так що доторкнув ся його. Її вії піднесли ся трошка і вона гляділа з під них лише стільки, що бачила обручку. Її палець тимчасом випростував ся, а коли по ньому обручка посувала ся все далі й далі, вона знов помаленьку опускала вії, саме стільки, скільки було треба, щоб її вір міг слідити за обручкою в різних її положеннях і неначе стверджувати її присутність, поки в кінці обручка не зупинила ся при насаді її пальця.

В тій хвилі вона нараз піднесла очі, всміхнула ся і глянула щасливо женихови в лице. Її палець держав ся й далі випростуваний, а його кінчик досягав аж до грудей мужа; він не швидше

спостеріг се, поки не почув його легкого дотику. А коли муж припадково відійшов троха далі, то йому здавало ся, що все ще чує палець на своїй груді. І справді палець продовжував ся і то в такій мірі, що все ще міг по троха втискати ся в його груді; при тім був він тепер напружений сильно і непохитно.

Чуте, якого дізнавав муж у грудях від того пальця, не було зовсім болюче, але все таки робило ся чим раз прикрійшим; се було щось немов неприємне лоскотанє. Тим то він хотів відсторонити палець; але куди тобі! Палець був мов зелізний, випростуваний і нешорунний. І куди-б не віддалив ся муж від своєї жінки, то палець завсїгди продовжував ся аж до него, простягав ся просто і енергічно і держав ся на своїм місці, мов вилитий із міді; і обручка на ньому самохіть посувала ся завсїгди о стілько наперед, що муж мусів раз-у-раз мати її виразно перед очима. Палець був тепер його власністю, мов член його тіла. Він втискав ся йому раз-у-раз у груді, показував йому непастанно обручку і скорочував ся або продовжував ся в міру того, чи муж находив ся близько своєї жінки, чи був далеко віддалений від неї.

15. Сьвітло філософа Мі-цзе.

З вершка високої гори заблисло нараз велике сьвітло. Людність долини не могла вияснити собі сего сьвітла, та ось сказав один селянин:

— Я бачив недавно, що Мі-цзе йшов на сю гору.

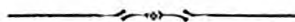
Всі почали глядіти на гору, а вдививши ся добре побачили справді, як філософ устав із каменя, на якому сидів на вершку гори, і почав зіходити в низ; і в тій самій хвилині погасло сьвітло. Коли Мі-цзе проходив по-при людей, виступив із куни старенький дідусь і запитав його:

— Чи велике сьвітло виходило з твого лица? Які щасливі почутя наповняли твою величність?

— Богато літ тому один приятель виткав мені мої блуди, — мовив Мі-цзе, — і се я пригадав собі сидячи там на горі.

З німецького переклав

Г. Ф.

Із „Фантазий реаліста“,

Лінкея (проф. Й. Поннера).

16. В альтані.*)

Один чоловік, проходячи по-при штахети саду, бачив у скляній альтані чоловіка з великим ножем, яким він виконував дивні рухи. Раз-за-разом він постунав два або три кроки наперед, піднімав ніж, придивлявся якомусь предметови, потім хитав головою і звільна відступав назад. Повторивши се кілька разів сїдав на стільчику, клав ніж обік себе і в задумі стискав голову долонями.

Боячись, що тут комусь грозить нещастє, переліз прохожий через штахети і підліз корчами аж до альтани, щоб придивити ся, що там діється і в разі потреби бути готовим до ратунку. А коли заглянув зблизька до альтани, побачив, що на диваніку спала незвичайно вродлива жінка.

Та ось чоловік знов розпочав свої рухи. Він наблизив ся, вдивлявся в жінку пристрасним поглядом і відсунув легенько хустку з її чудових рамен. Він обдивлявся одно рамя з усіх боків дуже уважно, зачеркнув близенько по-при саме тіло пальцем лїнії в повітрі, приблизив ніж аж до самого тіла, подумав — і похитавши головою відступив знов. Але по хвилі зблизив ся на ново, легенько відгорнув жінці волосє з чола, знов притулив ніж до самого тіла, подумав і відійшов хитаючи головою. І знов сїв на стільчику і сумним та задумчивим поглядом вдивлявся в жінку.

Бачивши се все чужинець подумав: або сей чоловік хоче допустити ся вбійства і лише не може насмїлитись, або він божевільний, і в такім разі сонній жінці грозить не менша небезпека. От тим то він з великим лускотом розбив вікно, кинув ся на мужа, вирвав захопленому, зная ніж і держачи його цупко за руки скрикнув до него:

— Нещасний, що хочеш зробити?

*) Див. кн. I, стор. 98—116.

Від галасу прокинула ся жінка, протерла очі зо сну і розглянула ситуацію. Тимчасом муж прийшов до себе і мовив до чужинця:

— Сядь спокійно, добрий чоловіче, і послухай, може зумієш дати мені добру раду.

Чужинець глянув на него зачудований, а сей говорив далі:

— Придивись лише отсій жінці! Чи бачив ти коли красшу? Се моя жінка. Так багато краси на її тілі! Але в нутрі вона погана як ніч. Я не можу обійтись без краси, а про те не можу любити її. Скажи, як я можу відлучити її красу від її особи? Поможи мені видобути ся з сего страшного стану!

Чужинець відповів: — То ви думали, що зможете ножем відкраяти від неї її красу?

— Або я знаю, як я дійшов до сего! Сто раз не раз щось немов говорило в моїй душі: „Попробуй ножем! Позрізуй її краси близенько при поверхні і відложи їх собі на бік...“ Я не міг оперти ся тій думці; щось тисло і неволило мене піддатись їй... Чи вважаєш мене божевільним? Може воно й так. Нехай роблять зо мною, що хочуть, моє житє й так — не житє.

Чужинець не відповів нічого і почав придивляти ся жінці. Настала хвиля найглубшої тиші. Жінка вдержувала на лиці повнісїнький спокій, але з її очей стріляли на чужинця найчарівніші погляди. Він почав тремтіти. Жінка побачила зараз, що се наслідок її краси і її лице заблисло від радості і гордоців. Нараз чужинець крикнув до неї:

— Безсоромна жінко, ти не варта жити! — і вінхнув їй ніж у саме серце. Ладво се стало ся, муж крикнув до него:

— Ти знищив мою красу! — і захопив його за горло й задушив. А потім вирвав ніж із жіночої груди і заколов сам себе.

17. Фізіологія рухів серця.

Офіцери одної пограничної кріпости запросили офіцерів найблизшого гарнізону одної з двох сумежних держав на спільну вечерю, щоб і сим робом дати видимий доказ теперішньої політичної приязни обох держав. А щоб усе мало ще більше політичне значінє, наказав комендант кріпости, щоб офіцери при столі не відкладали шабель, але мали їх припоясані, як се звичайно дієть ся при обідах на честь монарха. Сей наказ викликав усюди велику сензацію і зробив ся темою дуже горячих розговорів.

Коли всі отак сиділи при довгім столі, повстав комендант кріпости, щоб проголосити звичайний тост. Устаючи він сильно шаркнув підшвами по помості, рівночасно запятком чобота відіпхнув крісло сильно позад себе. Через незамітне порушене долішньої частини його тіла захитала ся швидко й шабля, що висіла зовсім вільно і мусіла з сильним брязкотом та дренькотом ударити ся до ніжки стола і до крісла. Чуючи сей сигнал зірвали ся всі офіцери з наглим поривом зі своїх сиджень у гору, зашаркали підшвами по помості і рівночасно, мов у найбільшій лютої вдаряли запятками о крісла, посуваючи їх в зад, і при наглих оборотах верхньої частини своїх тіл нарobili шаблями такого бренькоту та гуркоту, що ціла зала затрясла ся, а всі серця спалахнули найбільшим зворушенем і запалом.

Комендант, не менше всіх опанілий від того гучного брязкоту, підняв голову високо в гору, похилив її потім троха в зад, випручав грудну клітку як мога дальше на перед і держачи високо в простертій руці склянку з вином, крикнув завзято, що всі серця його офіцерів так само як і його власне бють ся дружно на привитанє хоробрих товаришів сусідньої держави і надіють ся незабаром у ширій дружності з ними виступити проти спільного ворога, і т. д. і т. д.

Та ось незабаром через якусь дрібну притичину витворили ся між урядами обох сих держав напружені відносини, і комендант кріпости одержав порученє, як мога найшвидше запросити офіцерів із пограничного міста другої сумежної держави, яка з першою також жила в напружених відносинах, на спільну вечерю, — і також знов із припоясаними шаблями.

І коли всі сиділи при довгім столі, повстав комендант кріпости, щоб проголосити звичайний тост. Устаючи він сильно шаркнув підшвами по помості і рівночасно запятком чобота сильно відіпхнув крісло позад себе. Через незамітне порушене долішньої частини його тіла захитала ся швидко й шабля, що висіла зовсім вільно, і мусіла з сильним брязкотом та дзенькотом ударити ся до ніжки стола і до крісла. Чуючи сей сигнал зірвали ся всі офіцери з наглим поривом зі своїх сиджень у гору, зашаркали підшвами по помості і рівночасно мов у найбільшій лютої вдарили запятками о крісла посуваючи їх у зад, і при наглих оборотах верхньої частини своїх тіл нарobili шаблями такого дзенькоту та гуркоту, що ціла зала затрясла ся, а всі серця спалахнули найбільшим зворушенем і запалом.

Комендант, не менше всіх оп'янілий від того гучного брязкоту, підняв голову високо в гору, похилив її потім троха в зад, випручав грудну клітку як мога дальше на перед і держачи в високо простертій руці склянку з вином, крикнув завзято, що всі серця його офіцерів так само як і його власне б'ють ся дружно на привитанє хоробрих товаришів сусідньої держави і надіють ся незабаром у щирій дружності з ними виступити проти спільного ворога, і т. д. і т. д.

Якийсь час потім настали знов холодніші відносини між двома сьвіжо заприятеленими державами, а натомість прийшло знов до зближення з першою сумежною державою. Комендант кріпости одержав про те наказ знов запросити офіцерів найблизшого гарнізону, які вже були запрошені перший раз, на спільну вечерю, і знов з припоясаними шаблями.

І коли всі сиділи при купі, підняв ся комендант твердині — так само як усе доси — щоб проголосити запевненє, що всі серця його офіцерів і його власне б'ють ся дружно на привитанє дорогих гостей і вірних товаришів, — коли в тім стало ся щось не чуване. Шабля комендантова, не знати з якої причини, ані руш не захотіла розмахнути ся, отже й не забряжчала і не задворкала; вона підняла ся разом з горішньою частию тіла комендантового, тай на тому й годі.

Наслідком сеї обставини офіцери, яким саме відіпхненє крісла і шаркненє підшвами з боку коменданта не могло промовити до серця, майже зовсім не дійшли до звичайного в таких хвилях запалу. Вони повставали мов заспані зі сиджень і зовсім ненавмисно також не наробили брязкоту шаблями. І ось поставали всі випростувані, держали склянки з вином у руках простертих без енергії, не повипинавши як слід грудей, без іскор у очах! Млявим поглядом дивились усі на коменданта і на-пів апатично слухали його повитальних слів. Виголошені промови були, що правда, такі самісїнькі, як уперед, але бракувало огню і трепету всіх у воєннім запалі; ані сліду не лишило ся тої прудкої готовости на всяку наказану брутальність, яка при всіх давнійших нагодах виявляла себе так виразно. Дуже невдоволені повиходили всі з-за стола і мало бракувало, а обі офіцерські громади були-б розійшли ся посварені.

Комендант кріпости, дуже затурбований і босячись нагани від міністра війни, довго не міг знайти причини сего нещасливого

випадка. Якась обставина — думав він — якої ніхто не догадується і якої певно ніхто не витворив навмисне, мусіла наробити всего лиха. Треба вжити всіх способів, щоб вишукати сю обставину, бо инакше грозила би небезпека, що й за другим разом буде те саме. А тут так і жди незабаром нового наказу устроїти подібну вечерю, бо в урядових газетах уже знаходять ся натяки на те, що наша держава знов хоче зблизити ся до другої сусідньої держави.

Та на щастє другого дня справа вияснила ся. Слуга коменданта твердині, чистячи шаблю, завгажив, що вона не може порувати ся досить свobodно, бо припадково була невідповідно вкріплена на припоні. Слуга розповів се комендантові, не догадуючи ся, як важна була се справа. А комендант, мов осьвітлений „свише“ від разу, зі скорістю блискавки зрозумів, що при таких обтяжливих обставинах його шабля не могла баламкати ані дзюркати ані дреньчати; роздумуючи далі він зрозумів усі наслідки, які мусіли виплисти з сего і які він на свій найбільший переполох тільки що вчора мусів пережити.

Дійшовши до сего пізнання комендант кріпости аж лекше відітхнув, збувши ся всеї турботи про будуще; тепер міг він спокійно ждати нового поручення — справити привітальну вечерю з припоясаними шаблями. А слугу він покликав до свого покою, обдарував його щедро і втискаючи йому кілька золотих монет у руку промовив:

— Себастьяне, Себастьяне! Ти сам того не тямиш, яку велику прислугу зробив ти своїм завідомленєм нашій династії і цілій державі!

18. Юлій Цезарь на обіді у Лепіда.

День перед своєю смертю обідав Цезарь вечером у Марка Лепіда; також Ціцерон, Саллюстий, Брут, Кассий і иньші приятелі та знайомі Цезареві і Лепідові були присутні.

В ході розмови згадав Кассий мов знехотя, що недавно знайдено записку про ворожбу, яку одержав Олександр Великий від оракула Юпітера Аммона, і, на скільки він чув, Саллюстий має у себе відпис сего документа. Але се був тільки жарт, умовлений поперед у між обома ними.

Коли всі, особливо Цезарь і Ціцерон дуже зацікавили ся, мовив Саллюстий, що власне заким іти сюди, він переклав одно

місце сего документа, але в поспіху забув сховати той переклад і має його при собі; він готов прочитати його. В сьому місці навіязуєть ся оповіданє до того, де сказано про Олександрів прихід до сьвятинї.

— І щож сталось далї? — запитав Цезарь.

— Коли великий король наблизив ся, — читав Саллюстий із своєї таблички, — то найстарший поміж жерцями сказав до него „сину“ і впевняв його, що сим іменем називає його сам його батько Юпітер. Але підчас тої жерцевої промови

.

Жрець, що ледво вдержував себе, щоб не розсьміяти ся, не змінив ані одної рисочки на своїм лицї, але промовив до церковного прислужника: „Зараз принеси кадило і сьвячене зіле“, а коли се стало ся і на-каджено, мовив жрець до Олександра: „Найвисший бог вдихає кадило твого тіла“.

Тут усі вибухли безмірним сьміхом, а Юлій усьміхнув ся до Кассія і мовив: „Се вам удало ся!“ На се промовив Ціцерон: „Але в иньших документах про Олександра знаходить ся ще одна цікава річ, та, що в часї тої подорожі до оракула він знайшов дивну рослину, якої листє має ту силу, що оглушує чоловіка, як тільки доторкнеть ся до його чола.

— Се ти певно про листки лаврового дерева? — запитав Цезарь Ціцерона, а коли сей притакнув з усьміхом, додав Цезарь: — Такого впливу лаврів я не почуваю. При тім обідї сказав Цезарь також иньше, тепер загально звисне реченє, а се стало ся підчас їди. До їдальні ввійшов післанець від сенату і подав Цезареві кілька актів до підпису. Поки він швидко прочитував їх, кинув Брут при иньших гостях питанє: яка смерть найліпша? І Цезарь, підписуючи акти, обізвав ся зараз і заким іще хто иньший відповів на се питанє, промовив: „Несподівана“, а потім почав складати попідписувані акти для післанця.

Сї Цезареві слова дуже вразили гостей, а Брут почав нильно і не змигаючи вдивляти ся в свою тарілку. Тільки Ціцерон, що почував супроти Цезаря не тільки найбільший подив, але не зва-

жаючи на політичне протиставлення також найбільшу прихильність, здобув ся на слово і промовив:

— Кай Юлій мабуть уже тільки з привички своїм духом кермує кругом земним, але його серце вже втомлене світлом?

За сьм словом Цезарь швидко обернув своє лице до Ціцерона і держав недвижно в руці письма, які післанець уже взяв був, потім довго вдивляв ся глибоким поглядом в Ціцерона, але не відповів нічого.

19. Сцена по битві під Австерліцом.

Як звісно, в битві під Австерліцом один французький полк гвардії стратив хоругв. Оповідають далі, що Наполеон сказав до того полка страшенну промову і заявив, що не дасть йому нової хоругви, доки в якій найближшій битві не змиють із себе тої ганьби. Наслідком сего вояки засоромлені і пригноблені розплакались як діти, а в найближшій битві ніби то бороли ся з нечуваною доси погордою смерти і потім одержали від Наполеона нову хоругв.

Те, що той гвардійський полк утратив хоругв — дійсна правда; але те, що потому вийшло з сего, оповідаєть ся в політичнім і військовім інтересі зовсім невірнo, ба навіть зовсім противно правді. Тільки завдяки особливому випадкови, про який тут не місце оповідати, дійшов до моєї відомости правдивий перебіг тої події. Діло було ось яке.

Наполеон на коні, оточений своїми маршалами, запитав — і се дійсна правда — різким, зичним голосом: „Де ваша хоругв?“ Потім глибока тиша. „Питаю вас — знов промовив Наполеон — де діла ся ваша хоругв?“

Тут знов настала мовчанка — і тут починаєть ся правдиве представлення дальшої події. Всім на диво виступив із рядів один старий гвардієць, що славив ся найхоробрішим у цілім полку, і крикнув до Наполеона: „Шукай собі її!“ Бонапарт, на хвилю поражений, як іще ніколи не бував у своїм житю, обернув ся до свого ад'ютанта і наказав йому пошепки відпровадити старого вояка. Кождий знав, що се значить: розстріляти його зараз.

Але власне се розбудило в однім ще зовсім молодім гвардійці ряд думок, яких я тут не хочу малювати і які кождий читач може зміркувати й сам. В якімсь піднеслім стані, коли чоловік

почував: „Жити чи вмирати, але се мусить бути сказане тепер, а то се не буде сказане ніколи!“ — і в найвишнім розпалі якогось історичного почуття сеї цілої сцени крикнув він до Наполеона: „Убійце мас, шукай собі хоругви!“ Цісарь широко витріщив очі. „А се що таке“ промимрив він захриплим голосом і звільна, поривами від'їхав із перед фронту, немов усуваючи ся від нападу на свою особу і при тім не змигаючи вдивляв ся в молодого гвардійця. Та поки ще здужав наказати або постановити щось, закричали нараз сотки гвардійців, кидаючи йому під ноги свої карабіни: „Він правду каже! Ти убійце мас, шукай собі своєї хоругви!“ А один крикнув навіть: „Ось тобі за неї иньша онучка!“ і кинув йому із своєї торністри якусь полотняну шмату. Підняв ся такий галас, такий заколот, що Бонапарт у тій хвилі не міг найти ніякої иньшої ради, як тільки від'їхати мовчки зі своїм штабом геть, щоб потім нарадитись, що його зробити в тім надзвичайнім і нечуванім випадку. І прирадили, що найрозумнійше буде покрити цілу подію мовчанкою, всіх вояків того полку розпустити до домів, щоб не стикали ся з вояками иньших полків і загатом пустити все в непамять, щоб пізнійше представити в зовсім иньшій сьвітлі. А відки взяв ся в полку такий настрій і що дало привід до такого підкопаня строгого військового духа, про се можна тільки губити ся в догадах. Нема сумніву, що Наполеон велів розсліджувати сю справу, але здобутків сего слідства не подано до загальної відомости. Тільки одна, що правда, важна дрібниця дійшла до мого відома. В тарабані одного довбиша, що був братаничем філософа Дідро, знайдено картку, на якій були написані ось які вірші:

„Жертви конскрипції! Жертви рекрутчини!
 Слухайте й так поступайте:
 Де правда панує, де людяність знають,
 Там кождому вольная воля
 За свій ідеал наложить головою,
 І муку прийняти і смерть.
 Але нікому не надано права
 Силувать иньших, щоб гинули й муки приймали
 За не свої, за чужі ідеали.
 Се убійство, убійство і ще раз убійство!“

З німецького переклав

І. Ф.